

M A T E R I A Ł Y

ADAM KĘDZIERSKI

**OBOLE KRZYŻOWE MŁODSZYCH TYPÓW¹
ZE SKARBU ZE SŁUSZKOWA KOŁO KALISZA**

ABSTRACT: Among the cross pennies of later types, contained in the hoard from Słuszków near Kalisz and dated to after 1105, there are 73 obols — coins worth half a penny. The coins from the Słuszków hoard are dated to the period from the second half of the 11th century to the beginning of the 12th century. The assemblage is dominated by specimens with the image of a beaded cross and individual coins featuring a simple cross, a crosier as well as a crosier, a ring and a banner — types V, VI, VII and VIII according to M. Gumowski's typology. Most probably, all the obols were struck by bishop's mints in the archdiocese of Magdeburg.

SŁOWA KLUCZOWE: skarb ze Słuszkowa, Kalisz, obol, denar krzyżowy

KEYWORDS: Słuszków hoard, Kalisz, obol, cross penny

I. WSTĘP

W okresie wczesnego średniowiecza podstawową jednostką monetarną w łacińskiej Europie był denar. Obok niego, w dużo mniejszych ilościach, w obiegu obecna była również frakcja półdenarowa — obol. Jego nazwa wywodzi się ze starożytnego mennictwa greckiego, w którym w ten sposób określano monetę o niewielkim nominale. Termin ten został zaadaptowany do karolińskiego systemu pieniężnego, w którym oznaczał monetę o najniższym nominale o masie 1/480 funta². We wczesnym średniowieczu obole wybijano przede wszystkim w 2. połowie X i początkach XI wieku głównie na terenie Niemiec, ale także

¹ Za młodsze typy oboli krzyżowych uznano: V, VI, VII i VIII wg CNP — Gumowski 1939, emitowane nawet do pierwszych lat XII stulecia.

² Kiersnowski 1964a, s. 122–123.

w Czechach, a potem i na Węgrzech. Duża waga ówczesnych denarów, wybijanych na ogół ze srebra wysokiej próby, które znalazły się w obiegu monetarnym na terenie Polski, nie sprawdzała się przy drobnych transakcjach. Dlatego potrzebne były drobniejsze frakcje, stąd albo dzielono większe nominały: dirhemy i zachodnioeuropejskie denary albo wybijano mniejsze nominały — obole. Pierwszy zabieg był bardzo popularny, co widać po zawartości skarbów z końca X i początków XI stulecia, gdzie dużą część ich składu stanowią fragmenty monet. W zachowanej w kaliskim muzeum części skarbu z Kalisza-Rajskowa, ukrytego ok. roku 1000, znalazło się zaledwie 38 całych monet i aż 386 ich fragmentów. W tej części zespołu był jeden cały obol krzyżowy z wyobrażeniem kaplicy³. W kolejnej partii tego skarbu, zakupionej przez Muzeum Archeologiczne w Gdańsku, znalazły się 33 całe oraz 3853 fragmenty monet⁴. Co ciekawe, wśród ułamków wystąpiły trzy niemieckie i 17 oboli czeskich. Widać, że i te najmniejsze nominały były za duże do niewielkich transakcji. Być może półdenary były odpowiednie do przeprowadzenia małych operacji handlowych w krajach ich produkcji (Niemcy, Czechy), gdzie srebro mogło mieć mniejszą siłę nabywczą niż na terenie ówczesnej Polski. Wydaje się, że stopniowe obniżanie się wagi i próby srebra denarów zachodnioeuropejskich, widoczne w XI w., spowodowało zmniejszanie liczby oboli w obiegu, podobnie zresztą jak liczby fragmentów monet w skarbach z XI w. Datowane na przełom XI i XII stulecia, prawie wszystkie krzyżówki odmian CNP 813 i CNP 867–868 ze skarbu ze Słuszkowa zachowane były w całości⁵, podobnie jak nieco starsze denary Bolesława Szczodrego z skarbu z Wiślicy⁶. W tym czasie drobne transakcje mogły być już najpewniej przeprowadzane w Polsce w oparciu o całe denary.

Najdłużej, choć nie najliczniej produkowanymi półdenarami wczesnośredniowiecznymi, odkrywanymi na terenie Polski, są obole krzyżowe, emitowane podobnie jak denary krzyżowe od 2. połowy X do początku XII w. Większość odmian oboli ma odpowiedniki wśród denarów, od których różnią się zdecydowanie mniejszą wagą, średnicą i wysokością brzegu. Wyraźnie niższe wartości metryczne pozwalały bez problemów odróżnić monety obolowe od denarowych. Bardziej skomplikowana jest kwestia rozróżnienia części odmian najmłodszych oboli krzyżowych. Monety takie o niewielkiej masie, ale o średnicy i brzegu zbliżonych do denarów nie mogą być uważane za obole, co często można zaobserwować w opisach monet. Przykładem tego może być krzyżówka z badań archeologicznych osady wczesnośredniowiecznej Stare Miasto w Kaliszu. Okaz odmiany CNP 986, datowany na przełom XI i XII w. waży 0,401 g przy średnicy 11,2 mm (Ryc. 1). Taka waga i średnica mogłyby charakteryzować obole z połowy XI, ale

³ Szczurek i in. 2017, s. 303–311.

⁴ Szczurek i in. 2017, s. 313–338.

⁵ CNP 813: 1917 całych okazów i pięć fragmentów oraz CNP 867–868: 1467 całych i tylko trzy ułamki denarów.

⁶ Suchodolski 2018, s. 54; 452 całych egzemplarzy typów 1–3 oraz dziewięć połówek denarów Bolesława II.

nie z końca XI i początków XII stulecia, dlatego krzyżówka z kaliskiego Starego Miasta ma nominal denara.

Ryc. 1. Krzyżówka CNP 986 ze Starego Miasta w Kaliszu

II. ODMIANY OBOLI

II. 1. Obole z przedstawieniem świątyni, kaplicy oraz Alfy i Omegi

Najstarsze obole krzyżowe typu I z przedstawieniem świątyni⁷ (CNP 344–353, Kilger⁸ KN 1o, KN 2:1o), ważyły średnio 0,74 g i nie przekraczały 18 mm średnicy⁹. Monety te, produkowane w Magdeburgu, można datować od lat 60. po 90. X stulecia¹⁰. Nieco młodsze obole typu II, z przedstawieniem kaplicy, były najpewniej produkowane również w mennicy magdeburskiej na przełomie X i XI w.: CNP 465–467, Kilger MgHP 1o. Znane są również obole z przedstawieniem Alfy i Omegi (CNP 512–514, Kilger Sal C 1o) zaliczone do typu IVA¹¹. Zabytki te wybijane były w pierwszej połowie XI w., być może w Merseburgu¹².

II. 2. Obole z przedstawieniem krzyża perełkowego

Najliczniejszą grupę oboli krzyżowych, zarówno pod względem liczby znanych egzemplarzy jak i liczby odmian stanowią egzemplarze typu V, przedstawiające na awersie krzyż perełkowy. Najstarsze odmiany denarów krzyżowych z wyobrażeniem krzyża patriarchalnego mają swe odpowiedniki wśród oboli odkrytych na Połabiu i w Saksonii. Monety najstarszej odmiany Dbg 1336¹³, Kilger MOL A 2o (trzy egzemplarze: średnia masa 0,40 g, średnica 12–13 mm¹⁴), wybijane były w początkach 2. ćwierci XI stulecia. Nieco młodsze z lat 1030–1050, reprezentują okazy zaliczone do CNP 674–675, Kilger MOL A 3o (Kilger podaje średnią wagę i średnicę dla 13 sztuk: 0,44 g oraz 12–13 mm). Monety te były

⁷ Gumowski 1939.

⁸ Kilger 2000, s. 173–175.

⁹ Gumowski 1939, s. 120.

¹⁰ Kilger 2000, s. 173.

¹¹ Kędzierski 2016, s. 40.

¹² Kilger 2000, s. 211.

¹³ Dannenberg 1876.

¹⁴ Kilger 2000, s. 223.

produkowane w początkach 2. ćwierci XI stulecia. Obie odmiany starszych typów oboli z krzyżem patriarchalnym mogły być wybijane w Miśni. Do typu V z wyobrażeniem krzyża perełkowego należą również młodsze numizmaty półdenarowe, na których przedstawiono krzyż w obwódce pereł po linii okręgu. Starsze z tej grupy: CNP 677–680, Kilger MOL A 5:1/1o, były zapewne wybijane w 3. ćwierci XI w., a młodsze: CNP 681–684, Kilger MOL A 5:1/2o, najpewniej w ostatniej ćwierci XI i w pierwszych latach XII stulecia (wg C. Kilgera średnia waga obu grup oboli wyniosła 0,38 g, a średnica 8–10 mm). W polskich znaleziskach obole z krzyżem perełkowym stanowią najliczniej spotykaną grupę.

II. 3. Obole z przedstawieniem krzyża prostego

Znane są również obole z przedstawieniem krzyża prostego na awersie. Najwcześniej, jeszcze na 1. ćwierć XI w., datować można obole CNP 870, Kilger Sal D 1o. Większość znanych odmian półdenarów z krzyżem prostym można wiązać z 2. i 3. ćwiercią XI wieku: CNP 871–874, Kilger Sal D 2:1o oraz CNP 875, Kilger Sal D 2:2o. Najmłodszymi obolami krzyżowymi typu VI są egzemplarze zaliczone do odmiany CNP 876, Kilger Sal D 4o, datowane na lata 1065–1100 (wg C. Kilgera cztery egzemplarze miały przeciętną masę 0,31 g i średnicę 10 mm). Były najpewniej produkowane w Naumburgu¹⁵.

II. 4. Obole z przedstawieniem pastorału

Wśród monet typu VII, z wyobrażeniem pastorału, wyróżnić można dwie grupy odmian oboli krzyżowych. Starszy, datowany na ok. połowę XI w., jest reprezentowany przez odmiany z przedstawieniem nieprzekrzyżowanego pastorału: CNP 961–963, Kilger Sal E 2:5o (wg C. Kilgera dwa egzemplarze osiągnęły przeciętną wagę 0,41 g oraz średnicę 13 mm). Młodsza grupa wyobrażająca przekrzyżowany pastorał: CNP 988 i 993, Kilger Sal E 3o (pięć egzemplarzy, średnia masa 0,95 g, średnica 12 mm) z przełomu XI i XII stulecia, reprezentuje najpewniej nominał denara¹⁶. Już duża średnica takich monet budzi wątpliwości co do kwalifikowania ich do grupy oboli, a waga odpowiadająca standardom denarów zupełnie wyklucza określanie ich jako półdenary. Pamiętać należy, że średnica denarów krzyżowych zmniejszała się znacznie w ciągu XI stulecia¹⁷. Do młodszych odmian półdenarów z przedstawieniem przekrzyżowanego pastorału zaliczyć można unikatowy egzemplarz ze Słuszkowa (por. katalog). Obole typu VII wg C. Kilgera były produkowane w Halle-Giebichenstein, Merseburgu i Wallhausen¹⁸.

¹⁵ Kilger 2000, s. 213–214.

¹⁶ Gumowski 1939, s. 182.

¹⁷ Okazy z początków XI w. mierzyły 17–18 mm, a te z końca najczęściej 8–10 mm.

¹⁸ Kilger 2000, s. 218–219.

II. 5. *Obole z przedstawieniem rękawicy*

Kilka odmian oboli z początków XII wieku reprezentują okazy zaliczone przez M. Gumowskiego do typu VIIIA. Odmiany CNP 1014–1020, Kilger Sal F 1o (trzy egzemplarze, średnia masa 0,33 g, średnica 10 mm) przedstawiają na awersie rękawicę, czasami również z dodatkowymi wyobrażeniami „wideł” czy chorągwi. Na rewersie krzyżowi kawalerskiemu towarzyszy pastorał albo trzy lub cztery punkty czy znaki: ♡●♡●.

II. 6. *Obole z przedstawieniem głowy*

Kolejną grupę oboli krzyżowych typu VIIIC, nieznaną z terenu Polski, stanowią odmiany CNP 1021–1023, Kilger Sal G 2o (średnica 9 mm) oraz CNP 1024–1027, Kilger Sal G 2o (jeden egzemplarz: masa 0,28 g, średnica 9 mm). Po stronie głównej przedstawiają głowę, ale inaczej ukazaną niż na wrocławskich krzyżówkach z wyobrażeniem głowy św. Jana. Na rewersie znalazły się przedstawienia rękawicy lub dwuramiennego krzyża kawalerskiego. Obole te nie mają swych odpowiedników wśród wyższego nominału. Proponowany przez C. Kilgera ich denarowy ekwiwalent Sal G3 nie wydaje się właściwy. Styl przedstawień głowy na obu nominałach wydaje się odmienny¹⁹.

II. 7. *Obole z przedstawieniem pastorału, pierścienia i chorągwi*

Ostatnią grupę odmian oboli typu VIII: CNP 1028–1035, Kilger Sal F 2o (wg C. Kilgera trzy egzemplarze, średnia masa 0,32 g, średnica 10 mm) reprezentują zabytki odkryte w Saksonii, na Połabiu oraz pojedyncze egzemplarze w Polsce, przedstawiające na awersach po lewej stronie pastorał, a po prawej najczęściej pierścień, krzyż i chorągiew (?). Na rewersie zazwyczaj pastorał i dwa punkty są wpisane w krzyż kawalerski, podobnie jak odmiany z przedstawieniem rękawicy na rewersie. Obie grupy oboli mogły być emitowane w warsztacie w Halle-Giebichenstein. Być może również grupa półdenarów z przedstawieniem głowy pochodzi z tego warsztatu. Na rewersach niektórych egzemplarzy przedstawiona jest rękawica (CNP 1021–1023). Obie grupy oboli znalazły się w składzie skarbu z połabskiego Havelbergu I²⁰, co może świadczyć o pochodzeniu obu zespołów odmian z jednej mennicy. Obole typu VIII datować można na koniec XI i pierwsze lata XII stulecia²¹.

III. ZNALEZISKA

Największym zespołem oboli i denarów krzyżowych jest skarb ze Słuszkowa koło Kalisza. Został ukryty zapewne po 1105 r. Niezachowany w całości depozyt liczy 13061 egzemplarzy²², prawie wyłącznie krzyżówek, głównie młodszych

¹⁹ Kilger 2000, s. 222.

²⁰ Kiersnowski 1964, s. 38.

²¹ Kilger 2000, s. 221–222.

²² Skarb znajduje się w zbiorach Muzeum Okręgowego Ziemi Kaliskiej.

odmian z końca XI i początków XII stulecia²³. Spora część monet z tego zespołu została wybita w Polsce. Poza dużymi denarami palatyna Sieciecha, znalazły się w nim anonimowe wcześniej krzyżówki typu VI, wybite przez Władysława Hermana i jego wojewodę²⁴. W skarbie znalazły się również 54 obole²⁵. Większość z nich należy do typu V (50 sztuk), a pozostałe do typu VI i VII (po jednym egzemplarzu) oraz do typu VIII (dwie sztuki).

Znaleziska oboli krzyżowych są nieliczne. Z terenu Polski pochodzi co najmniej 126, z Połabia ponad 100 egzemplarzy²⁶. W znaleziskach z Polski dominują półdenary z terenu Wielkopolski. Znane są z ośmiu zespołów w liczbie 73 sztuk (Ryc. 2; Tabela 1). Poza Słuszkowem obole znalazły się w skarbach datowanych od lat 80. XI po początki XII w. Najstarszy z Górzyc²⁷ (pow. ślubicki), datowany jest na ok. 1080 r. W jego składzie znalazły się dwa fragmenty półdenarów odmian: CNP 674 (0,22 g) i CNP 676 (0,15 g). W zespole z Jordanowa (pow. świebodziński), ukrytym w latach 90. XI w. znalazł się jeden obol odmiany CNP 678 (0,35 g). Z północno-zachodniej Wielkopolski pochodzi również depozyt z Sędzinka (pow. szamotulski) z końca XI w. W jego składzie znalazły się cztery obole krzyżowe typu V: CNP 681, CNP 682 (dwie sztuki), CNP 684 oraz dwa typu VI: CNP 871 i CNP 876. Kolejne ich znaleziska pochodzą z okolicy Kalisza. Poza zespołem ze Słuszkowa, w miejscowości Jastrzębniki (pow. kaliski) został odkryty skarb z ostatniej dekady XI w. Poza licznymi denarami krzyżowymi znalazł się tam obol CNP 681 (0,326 g). Cztery obole typu V oraz jeden VI zanotowano w datowanym podobnie do zespołu z Jastrzębnik, skarbie z Konina Grójca²⁸: CNP 680 (0,24, 0,24, 0,44 i 0,47 g) oraz CNP 871 (0,56 g). W skarbie z Rokosowa (pow. gostyński), zdeponowanym w początkach XII w., odkryto dwa obole: CNP 682 i CNP 684. Również w skarbie ze Szlichtyngowej (pow. wschowski), ukrytym w 2. połowie XI w. odkryto kolejne dwa obole typu V: CNP 674–675 (0,36 g) i CNP 677–680 (0,33 g).

²³ Kędzierski 1998, s. 21–48.

²⁴ Kędzierski 2011, s. 11–15.

²⁵ Kędzierski 1996, s. 49–50.

²⁶ Liczba znalezisk wymieniona w artykule z pewnością jest niedoszacowana, nie uwzględnia nowszych odkryć po 1964 r. — Kiersnowski 1964.

²⁷ W artykule korzystałem z informacji o znaleziskach z inwentarzy polskich skarbów wczesnośredniowiecznych wydanych pod redakcją M. Boguckiego, P. Ilischa i S. Suchodolskiego.

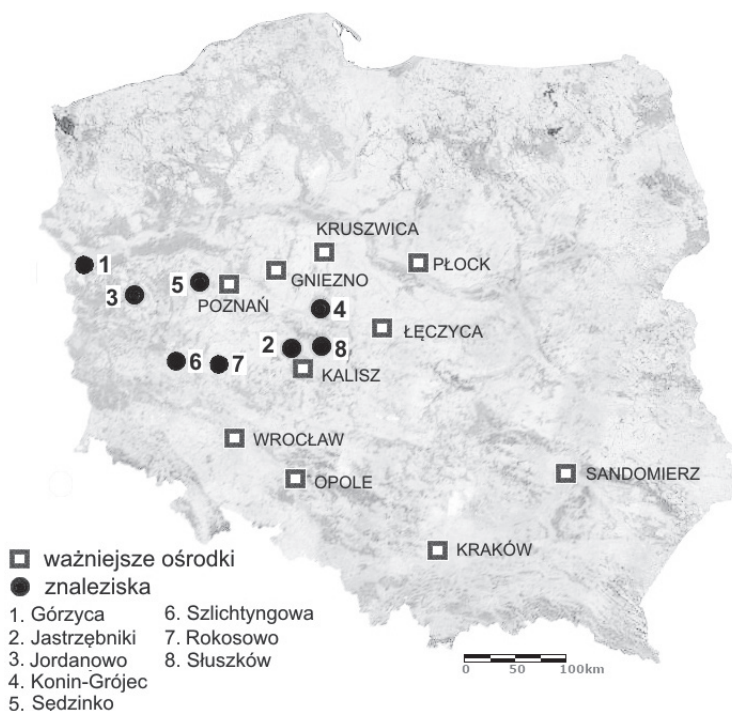
²⁸ W nowo wydanym inwentarzu skarbów Wielkopolski *Frühmittelalterliche Münzfunde aus Grosspolen* wymienionych jest dziewięć oboli, ale dwa okazy typu V (CNP 677) osiągają wysokie wagi: cały egzemplarz 0,87 g i fragment 0,48 g. Ponadto opisane jako obole dwa egzemplarze typu VII (CNP 990) są raczej denarami niż obolami: Szczurek i in. 2017, s. 256. Dzięki uprzejmości p. Macieja Widawskiego oglądałem fotografie obu ostatnich monet.

Tabela 1. Znalaziska oboli krzyżowych młodszych typów z Wielkopolski

L.P.	Miejsce znalezienia/ powiat	Rodzaj znaleziska/ chronologia	Typ obola wg CNP					Uwagi
			V	VI	VII	VIII	?*	
1.	Górzycza/słubicki	S** — ok. 1080 r.	2					
2.	Jastrzębniki/kaliski	S — po 1090 r.	1					
3.	Jordanowo/świebodziński	S — po 1090 r.	1					
4.	Konin-Grójec/koniński	S — po 1090 r.	4	1				
5.	Sędzinko/szamotulski	S — po 1090 r.	4	2				
6.	Szlichtyngowa/wschowski	S — 2. poł XI w.	2					
7.	Rokosowo/gostyński	S — po 1100 r.	2					
8.	Słuszków/kaliski	S — po 1105 r.	50	1	1	2		
RAZEM			66	4	1	2		

* Brak danych o typie obola.

** Skarb.

Ryc. 2. Znalaziska młodszych typów oboli krzyżowych z Wielkopolski

Z Mazowsza i Polski środkowej znanych jest co najmniej osiem oboli typu V (por. Tabela 2). Najstarsze odmiany: Dbg 1336 pochodzą ze skarbu Ciechanów I (po 1045 r.) i z zespołu z Żukowa (po 1024 r.) w powiecie płockim. Z badań archeologicznych w Grudusku (pow. ciechanowski) znany jest obol zbliżony do krzyżówki odmiany CNP 619 (0,38 g). Najwięcej półdenarów z krzyżem perełkowym znalazło się w składzie skarbu z Parzęczewa koło Zgierza, ukrytym w końcu XI lub początkach XII stulecia. Z tego zespołu pochodzą obole odmian: CNP 674 (0,41 g), CNP 677 (0,42 i 0,38 g), CNP 678 (0,34 g) oraz CNP 682 (0,41 i 0,37 g). Z tych części Polski pochodzą również dwa obole typu VI: fragment monety CNP 875 (0,18 g), który znalazł się w zespole z Oleśnicy (pow. poddębicki), ukrytym po 1039 r. oraz półdenar odmiany CNP 876 o wadze 0,7 g²⁹ ze skarbu ze Stryjewa Wielkiego (pow. ciechanowski), ukrytego po 1046 r.

Tabela 2. Znajdźiska oboli krzyżowych młodszych typów z Mazowsza i Polski środkowej

L.P.	Miejsce znalezienia/ powiat	Rodzaj znaleziska/ chronologia	Typ obola wg CNP					Uwagi
			V	VI	VII	VIII	?	
1.	Żukowo/płocki	S — po 1024 r.	1					
2.	Oleśnica/poddębicki	S — po 1039 r.		1				
3.	Ciechanów I/ciechanowski	S — po 1045 r.	1					
4.	Stryjewa Wielkie/ ciechanowski	S — po 1046 r.		1				
5.	Parzęczew/zgierski	S — XI/XII w.	6					
	RAZEM		8	2				

Na Kujawach zanotowano jedno znalezisko obola krzyżowego młodszych typów — odmiany CNP 871 (1 g), ujawnionego w skarbie z Kałdusa-Uścia w powiecie chełmińskim (po 1060 r.).

Odkrycia młodszych typów półdenarów krzyżowych z Małopolski są podobnie nieliczne jak na Mazowszu i w Polsce środkowej. Na uwagę zasługuje skarb z Zawichostu (d. Trójca) w powiecie sandomierskim (po 1063 r.). Pochodzi stąd pięć oboli krzyżowych typu V odmian: CNP 675 (0,41 i 0,40 g), CNP 676 (0,44, 0,37 g) i CNP 677 (0,57 g). W Małopolsce notowane są także pojedyncze znaleziska oboli krzyżowych odkrytych w zespołach i pojedynczo odmian: CNP 674 (0,54 g) ze skarbu z Łagowicy Starej (pow. opatowski), ukrytego po 1055 r., CNP 678 (0,40 g) z zespołu z Chruszczyny w powiecie kazimierskim (po 1095 r.), a także CNP 682 (0,48 g) z depozytu z Małogoszcza (pow. jędrzejowski), datowanego po 1090 r.

²⁹ Duża waga monety oraz wczesne datowanie skarbu ze Stryjewa Wielkiego budzą wątpliwości co do określenia monety w Inwentarzu skarbów jako odmiany CNP 876.

Notowany jest również obol typu V z zespołu z miejscowości Gnieszowice (pow. sandomierski), ukrytego po 1074 r. oraz egzemplarz zbliżony do CNP 678 (0,334 g) z pojedynczego znaleziska z Wawrzeńczyc (pow. krakowski), a także półdenar typu VI CNP 871 (0,47 g) z badań archeologicznych cmentarzyska w Gorysławicach (pow. buski). Z pojedynczego znaleziska Wiślica II w powiecie buskim pochodzi półdenar z pastorałem odmiany CNP 986–995, o masie 0,48 g. Dość wysoka waga, jak na obol z końca XI stulecia, wskazuje jednak, że moneta jest zapewne denarem.

Tabela 3. Znaleziska oboli krzyżowych młodszych typów z Małopolski

L.P.	Miejsce znalezienia/ powiat	Rodzaj znaleziska/ chronologia	Typ obola wg CNP					Uwagi
			V	VI	VII	VIII	?	
1.	Łagowica Stara/opatowski	S — po 1055 r.	1					
2.	Zawichost/sandomierski	S — po 1063 r.	5					
3.	Gnieszowice/sandomierski	S — po 1074 r.	1					
4.	Małogoszcz/jędrzejowski	S — po 1090 r.	1					
5.	Chruszczyny/kazimierski	S — po 1095 r.	1					
6.	Wawrzeńczyce/krakowski	L*	1					
7.	Gorysławice/buski	L		1				
8.	Wiślica II/ buski	L			1?			denar?
RAZEM			10	1	1?			

* Znalezisko luźne.

Ze Śląska znany jest obol z wyobrażeniem pastorała, krzyża i chorągwi typu VIIIA, CNP 1035 (0,24 g), odkryty w czasie badań wykopaliskowych w Opolu — Ostrówku. Mała moneta znajdowała się wewnątrz srebrnego kabłączka skroniowego. Kolejny półdenar typu VIIIA, CNP 1016 (z przedstawieniem rękawicy i chorągwi), znalazł się w składzie skarbu odkrytego na Śląsku w XIX stuleciu — Śląsk I, a datowanego na 1080 r. Co najmniej jeden obol krzyżowy młodszych typów pochodził ze skarbu z Pęgowa (pow. trzebnicki), ukrytego po 1063 r. Podobnie jak wspomniany wcześniej okaz z Wiślicy, moneta zbliżona do CNP 986 o masie 0,45 g, z badań Ostrowa Tumskiego — Wrocław II, opisana jako obol jest najpewniej denarem.

Na Pomorzu zanotowano cztery zespoły zawierające obole krzyżowe młodszych typów. W skarbie Pomorze VI, ukrytym w połowie XI stulecia, znalazło się pięć sztuk oboli CNP 875 (znane wagi: 0,51 i 0,57 g) oraz 16 egzemplarzy półdenarów CNP 962 (znane wagi: 0,38 i 0,42 g). Zespół z miejscowości Horniki w powiecie kościerzyńskim (po 1088 r.) zawierał cztery obole krzyżowe: CNP 674 (0,41 g), CNP 681 (0,34 g), CNP 682 (0,33 g) typu V oraz jeden CNP

961–962 (0,32 g) typu VII. W składzie skarbu z Bonina w powiecie koszalińskim, ukrytym po 1080 r., znalazł się fragment obola typu VII — CNP 961 (waga 0,16 g). Egzemplarz odmiany CNP 962, wystąpił w zespole z Darłowa w powiecie sławieńskim, ukrytym w połowie XI stulecia.

Tabela 4. Znalaziska oboli krzyżowych młodszych typów ze Śląska

L.P.	Miejsce znalezienia/ powiat	Rodzaj znaleziska/ chronologia	Typ obola wg CNP					Uwagi
			V	VI	VII	VIII	?	
1.	Pęgów/trzebnicki	S — po 1024 r.					1	nieokr.
2.	Śląsk I	S — ok. 1080 r.				1		
3.	Opole II	L				1		
4.	Wrocław II	L			1?			denar?
RAZEM					1?	2	1	

Tabela 5. Znalaziska oboli krzyżowych młodszych typów z Pomorza

L.P.	Miejsce znalezienia/ powiat	Rodzaj znaleziska/ chronologia	Typ obola wg CNP					Uwagi
			V	VI	VII	VIII	?	
1.	Pomorze VI	S — ok. 1050 r.		5	16			
2.	Darłowo/sławieński	S — ok. 1050 r.			1			
3.	Bonin/koszaliński	S — po 1080 r.			1			
4.	Horniki/kościerzyński	S — po 1088 r.	4		1			
RAZEM			4	5	19			

Na Połabiu, przede wszystkim w części zajętej przez Słowian w XI i początkach XII stulecia, notuje się ponad 100 egzemplarzy oboli krzyżowych młodszych typów³⁰, które pochodzą z ośmiu skarbów oraz jednego znaleziska luźnego. W materiale numizmatycznym półdenary z krzyżem perełkowym nie dominują tu, jak na terenie ziem polskich. Znana jest przede wszystkim ich najstarsza odmiana (Dbg 1336) z zespołów: Wachow w powiecie Nauen (po 1035 r.), Bibow w powiecie Wismar (po 1056 r.), Stempel w powiecie Wolmirsted oraz Trependorf w powiecie Lübben — oba ostatnie depozyty datowane są na 2. połowę XI stulecia. Fragment bliżej nieokreślonego półdenara typu V znalazł się w dziecięcym grobie z miejscowości Niedersedlitz koło Drezna. Wszystkie połabskie

³⁰ Dane na podstawie Inwentarzy skarbów z Połabia — Kiersnowski 1964.

znaleziska oboli typu V, poza luźnym odkryciem z Niedersedlitz, wystąpiły na północ od łączonej z nimi mennicy w Miśni. Bliżej nieokreślone obole typu VI zostały odkryte w skarbie z miejscowości Stempel, leżącej w pobliżu Magdeburga. Obole typu VII bez przekrzyżowania (Dbg 1344) wystąpiły w skarbie z Alt Töplitz koło Poczdamu. Z Połabia pochodzą również młodsze typy krzyżówek z przekrzyżowanym pastorałem (Dbg 1341, 2181) opisane jako obole. Wystąpiły one w zespole z Neuermarku w powiecie Havelberg (2. połowa XI w.), a także w depozycie z Gleiny w powiecie Querfurt, datowanym na koniec XI w. Podobnie jednak jak w materiale pochodzącym z polskich znalezisk, nie ma pewności jaki nominał reprezentują te monety. Niewątpliwie najliczniejszymi obolami młodszych typów są okazy zaliczone do typu VIII. Znalazły się we wspomnianych wcześniej zespołach z miejscowości Treppendorf i Neuermark, jednak ich największa liczba — 73 sztuki, została odkryta w skarbie Havelberg I, datowanym na początku XII stulecia.

Tabela 6. Znalaziska oboli krzyżowych młodszych typów z Połabia

L.P.	Miejsce znalezienia/ powiat	Rodzaj znaleziska/ chronologia	Typ obola wg CNP				Uwagi
			V	VI	VII	VIII	
1.	Wachow/Nauen	S — po 1035 r.	1				Dbg 1336
2.	Bibow/Wismar	S — po 1056 r.	X				Dbg 1336
3.	Alt Töplitz/Poczdam	S — po 1059 r.			5		Dbg 1344
4.	Stempel/Wolmirstedt	S — 2. połowa XI w.	3	4			t. V — Dbg 1336
5.	Treppendorf/Lübben	S — 2. połowa XI w.	X			X	t. V — Dbg 1336, t. VIII — Dbg 1356 i 1360
6.	Neuermark/ Havelberg	S — 2. połowa XI w.			12?	1	t. VII — Dbg 1341, t. VIII — Dbg 1356
7.	Gleina/Querfurt	S — koniec XI w.			X?		t. VII — Dbg 2181
8.	Havelberg I	S — pocz. XII w.				73	73 obole: Dbg 1356, 1357, 1358, 1359, 1361 bis, 1978, 2182
9.	Niedersedlitz/ Dresden	L — z grobu	1?				Fragment monety

Ryc. 3. Znalaziska młodszych typów oboli krzyżowych z Połabia

KATALOG OBOLI KRZYŻOWYCH ZE SŁUSZKOWA

TYP V

ODMIANA Z KRZYŻEM PERŁKOWYM STARSZYM

 Odmiana SoV-1³¹

L.P.	Odmiana wg CNP	Liczba egz.	Masa (g)			ø (mm)			Wysokość brzegu (mm)			Numer inwentarza
			Min.	Śr.	Maks.	Min.	Śr.	Maks.	Min.	Śr.	Maks.	
1.	~ 674	1	-	0,412	-	-	12,5	-	-	1,0	-	994

Awers: w obwódce krzyż perłkowy — starszy (perły po linii czworoboku), w otoku znaki: ♡▲▲◊◊▲◊▲▲▲

Rewers: w obwódce krzyż kawalerski ze znakami ◊◊◊◊ między ramionami, w otoku znaki: ♡▲▲▶■■■■▲▲◊◊▲▲

ODMIANA Z KRZYŻEM PERŁKOWYM PRZEJŚCIOWYM

Odmiana SoV-2

L.P.	Odmiana wg CNP	Liczba egz.	Masa (g)			ø (mm)			Wysokość brzegu (mm)			Numer inwentarza
			Min.	Śr.	Maks.	Min.	Śr.	Maks.	Min.	Śr.	Maks.	
2.	brak/680	1	-	0,418	-	-	11,5	-	-	1,1	-	3368

³¹ Obole krzyżowe ze Słuszkowa zostały ujęte w odmiany wg klucza: S — Słuszków, o — obol, V–VIII — liczba rzymska oznaczająca typ krzyżówek wg CNP, 1–21 — liczba arabska określająca kolejne odmiany oboli ze skarbu słuszkowskiego w ramach typów.

Awers: w obwódce krzyż perełkowy typu przejściowego, w otoku znaki: ■■■■■▲■■■■■[?]

Rewers: w obwódce krzyż kawalerski bez znaków (?) lub ze znakami ◡●◡● między ramionami, w otoku znaki: ▲■■■■▲[?]▲■■■●●●[?]

ODMIANY Z KRZYŻEM PEREŁKOWYM MŁODSZYM I Z SZEROKIM OTOKIEM

Odmiana SoV-3

L.P.	Odmiana wg CNP	Liczba egz.	Masa (g)			ø (mm)			Wysokość brzegu (mm)			Numer inwentarza
			Min.	Śr.	Maks.	Min.	Śr.	Maks.	Min.	Śr.	Maks.	
3.	~ 677	4	0,435	0,452	0,476	11,1	11,2	11,4	1,2	1,25	1,3	98, 996, 3065, 3447

Awers: w obwódce krzyż perełkowy młodszy (12 pereł ułożonych po linii okręgu) o wąskich belkach, w otoku znaki: ◡●◡▲[?]▲

Rewers: Krzyż kawalerski o szerokich ramionach, niepołączone z sobą, ze znakami ◡●◡● między ramionami, w otoku znaki: ▼▲[?]▲

Odmiana SoV-4

L.P.	Odmiana wg CNP	Liczba egz.	Masa (g)			ø (mm)			Wysokość brzegu (mm)			Numer inwentarza
			Min.	Śr.	Maks.	Min.	Śr.	Maks.	Min.	Śr.	Maks.	
4.	~ 677	2	0,349	0,377	0,406	10,5	10,8	11,1	1,2	1,2	1,2	2170, 6381

Awers: w obwódce krzyż perełkowy młodszy (12 pereł po linii okręgu) o szerokich belkach, w otoku znaki: $\bigcirc \blacktriangle \bigcirc \blacktriangle \blacktriangle \blacktriangle \blacktriangle \blacktriangle \blacktriangle \blacktriangle \blacktriangle \blacktriangle \blacktriangle$ [?] \blacktriangle

Rewers: w obwódce krzyż kawalerski ze znakami $\blacktriangledown \bullet \blacktriangledown \bullet$ między ramionami, w otoku znaki: $\bullet \bullet \bullet \blacktriangle \blacktriangledown$ [?] \blacktriangle

Odmiana SoV-5

L.P.	Odmiana wg CNP	Liczba egz.	Masa (g)			ø (mm)			Wysokość brzegu (mm)			Numer inwentarza
			Min.	Śr.	Maks.	Min.	Śr.	Maks.	Min.	Śr.	Maks.	
5.	~ 677	1	-	0,34	-	-	11,4	-	-	0,7	-	5693

Awers: w obwódce krzyż perełkowy młodszy o wąskich belkach o kształcie sercowatym, zbliżonym nieco do przedstawień oboli odmiany SoV-6, w otoku znaki pseudolegendy: $\bigcirc \blacktriangle \bigcirc \blacktriangle \blacktriangledown$ [?] \blacktriangle

Rewers: w obwódce krzyż kawalerski ze znakami $\blacktriangledown \bullet \blacktriangledown \bullet$ oraz dodatkowymi \gggg między ramionami, podobnie jak na krzyżówkach typu VII CNP 979 i 982, w otoku znaki: $\blacktriangle \blacktriangle$ [?] $\blacktriangle \blacktriangledown \blacktriangle$ [?] \blacktriangle

Odmiana SoV-6

L.P.	Odmiana wg CNP	Liczba egz.	Masa (g)			ø (mm)			Wysokość brzegu (mm)			Numer inwentarza
			Min.	Śr.	Maks.	Min.	Śr.	Maks.	Min.	Śr.	Maks.	
6.	~ 677	2	0,291	0,301	0,312	10,9	10,9	10,9	0,9	1,0	1,1	5724, 2663

Awers: w obwódce krzyż perełkowy młodszy, ale złożony z dziewięciu (?) pereł i wąskich belek o kształcie lekko sercowatym, w otoku znaki: ▲⊙[?] ↗ ▲▲▲●[?]
 Rewers: w obwódce krzyż kawalerski ze znakami ▼●▼● między ramionami, w otoku znaki: ▲-+=[?] ↗ ▲●●●

Odmiana SoV-7

L.P.	Odmiana wg CNP	Liczba egz.	Masa (g)			ø (mm)			Wysokość brzegu (mm)			Numer inwentarza
			Min.	Śr.	Maks.	Min.	Śr.	Maks.	Min.	Śr.	Maks.	
7.	~ 677	1	-	0,4	-	-	10,8	-		1,3	-	4361

Awers: w obwódce krzyż perełkowy młodszy złożony z 11 pereł i belek rozdwa-jających się na końcach, w otoku znaki: ▼▲[?] ●●▲
 Rewers: jak odmiana SoV-6.

ODMIANY Z KRZYŻEM PERŁKOWYM MŁODSZYM I Z WĄSKIM OTOKIEM

Odmiana SoV-8

L.P.	Odmiana wg CNP	Liczba egz.	Masa (g)			ø (mm)			Wysokość brzegu (mm)			Numer inwentarza
			Min.	Śr.	Maks.	Min.	Śr.	Maks.	Min.	Śr.	Maks.	
8.	~ 678	5	0,319	0,369	0,408	10,0	10,2	10,7	1,1	1,3	1,7	2168, 2196, 2197, 2174, 6021

Awers: w obwódce krzyż perełkowy młodszy złożony z niepełnej liczby pereł (?) i wąskich belek, w otoku znaki: ▲[?]

Rewers: w obwódce krzyż kawalerski o szerokich ramionach, zapewne z dużym punktem w środku i znakami ▼●▼● między ramionami, znaki w otoku niewidoczne.

Odmiana SoV-9

L.P.	Odmiana wg CNP	Liczba egz.	Masa (g)			ø (mm)			Wysokość brzegu (mm)			Numer inwentarza
			Min.	Śr.	Maks.	Min.	Śr.	Maks.	Min.	Śr.	Maks.	
9.	~ 678	2	0,348	0,358	0,369	9,5	9,65	9,8	1,2	1,25	1,3	7967, 4774

Awers: w obwódce krzyż perełkowy młodszy o belkach szerokich i zwężającym się na zewnątrz, złożony z dużych pereł na końcach ramion i pozostałych mniejszych, w otoku znaki: [↗ ?]

Rewers: w obwódce krzyż kawalerski ze znakami ♡•♡•♡ między ramionami, znaki w otoku niewidoczne.

Odmiana SoV-10

L.P.	Odmiana wg CNP	Liczba egz.	Masa (g)			ø (mm)			Wysokość brzegu (mm)			Numer inwentarza
			Min.	Śr.	Maks.	Min.	Śr.	Maks.	Min.	Śr.	Maks.	
10.	~ 678	3	0,296	0,319	0,386	9,4	9,6	9,8	0,8	1,2	1,4	2312, 2899, 7026

Awers: w obwódce krzyż perełkowy młodszy z wąskimi belkami, złożony z dużych pereł na końcach ramion i pozostałych mniejszych, w otoku znaki: ▲↗▲[?]

Rewers: w obwódce krzyż kawalerski ze znakami ♡•♡•♡ między ramionami, pseudolegenda w otoku: ▼▲[?]▲▲

Odmiana SoV-11

L.P.	Odmiana wg CNP	Liczba egz.	Masa (g)			ø (mm)			Wysokość brzegu (mm)			Numer inwentarza
			Min.	Śr.	Maks.	Min.	Śr.	Maks.	Min.	Śr.	Maks.	
11.	~ 678	2	0,298	0,299	0,301	9,4	9,65	9,7	1,1	1,15	1,2	3493, 6105

Awers: w obwódce krzyż perełkowy młodszy złożony z małych pereł, w otoku legenda niewidoczna.

Rewers: w obwódce krzyż kawalerski o szerokich ramionach niestykających się, ze znakami $\nabla \bullet \nabla \bullet$ między ramionami, legenda w otoku niewidoczna.

Odmiana SoV-12

L.P.	Odmiana wg CNP	Liczba egz.	Masa (g)			σ (mm)			Wysokość brzegu (mm)			Numer inwentarza
			Min.	Śr.	Maks.	Min.	Śr.	Maks.	Min.	Śr.	Maks.	
12.	~ 678	1	-	0,39	-	-	9,4	-	-	1,5	-	2164

Awers: w obwódce krzyż perełkowy młodszy złożony z małych pereł, zbliżony do przedstawienia odmiany SoV-11, w otoku legenda niewidoczna.

Rewers: w obwódce krzyż kawalerski ze znakami $\nabla \bullet \nabla \bullet$ między ramionami, pseudolegenda w otoku: [?]▲▲▲

Odmiana SoV-13

L.P.	Odmiana wg CNP	Liczba egz.	Masa (g)			σ (mm)			Wysokość brzegu (mm)			Numer inwentarza
			Min.	Śr.	Maks.	Min.	Śr.	Maks.	Min.	Śr.	Maks.	
13.	~ 678	2	0,293	0,365	0,437	9,6	9,8	10	1,2	1,4	1,6	2166, 2167

Awers: w obwódce krzyż perełkowy młodszy złożony z 12 pereł i belek zwężających się ku końcom, w otoku znaki: $\circ \text{—} [?] \blacktriangle$

Rewers: w obwódce krzyż kawalerski ze znakami $\nabla \bullet \nabla \bullet$ między ramionami oraz punktem w środku, w otoku znaki: $\nabla \blacktriangle [?]$

Odmiana SoV-14

L.P.	Odmiana wg CNP	Liczba egz.	Masa (g)			ø (mm)			Wysokość brzegu (mm)			Numer inwentarza
			Min.	Śr.	Maks.	Min.	Śr.	Maks.	Min.	Śr.	Maks.	
14.	~ 677–678	2	0,388	0,412	0,437	9,6	10,00	10,4	1,3	1,45	1,6	2169, 3560

Awers: w obwódce krzyż perełkowy młodszy złożony z 12 pereł i wąskich belek, między jego ramionami znaki ●●●●, w otoku pseudolegenda: ▲▲●●[?]-●●●●
 Rewers: w obwódce krzyż kawalerski ze znakami ▼●▼● między ramionami, w otoku znaki nieczytelne.

Odmiana SoV-15

L.P.	Odmiana wg CNP	Liczba egz.	Masa (g)			ø (mm)			Wysokość brzegu (mm)			Numer inwentarza
			Min.	Śr.	Maks.	Min.	Śr.	Maks.	Min.	Śr.	Maks.	
15.	~ 678	1	-	0,368	-	-	9,5	-	-	1,5	-	4360

Awers: w obwódce niedużych rozmiarów krzyż perełkowy młodszy (perełki po linii okręgu) złożony z 12 pereł i o szerokich ramionach, między nimi ●●●●, w otoku znaki: ◎◎▲▲[?]
 Rewers: w obwódce krzyż kawalerski ze znakami ▼●▼● między ramionami, w otoku widoczny fragment pseudolegandy: ▲[?]

Odmiana SoV-16

L.P.	Odmiana wg CNP	Liczba egz.	Masa (g)			ø (mm)			Wysokość brzegu (mm)			Numer inwentarza
			Min.	Śr.	Maks.	Min.	Śr.	Maks.	Min.	Śr.	Maks.	
16.	~ 678	3	0,294	0,338	0,372	9,1	9,7	10,6	1,1	1,23	1,4	2173, 5301, 6266

Awers: w obwódce krzyż perełkowy młodszy złożony z 12 (?) pereł i szerokich ramionach, zwężających się ku końcom, w otoku znaki: ▲▲●●[?]

Rewers: w obwódce krzyż kawalerski ze znakami ▼●▼● między ramionami, w otoku legenda: ▲▲▶[?]

ODMIANY Z KRZYŻEM PEREŁKOWYM MŁODSZYM BEZ OTOKU NA AWERSIE

Odmiana SoV-17

L.P.	Odmiana wg CNP	Liczba egz.	Masa (g)			ø (mm)			Wysokość brzegu (mm)			Numer inwentarza
			Min.	Śr.	Maks.	Min.	Śr.	Maks.	Min.	Śr.	Maks.	
17.	~ 682 i 684	1	-	0,361	-	-	10,1	-	-	1,3	-	8182

Awers: krzyż perełkowy młodszy złożony z dziewięciu (?) dużych pereł.

Rewers: w obwódce krzyż kawalerski z ramionami zbliżonymi do trójkąta, nie stykającymi się z sobą i ze znakami ▼●▼● między ramionami.

Odmiana SoV-18

L.P.	Odmiana wg CNP	Liczba egz.	Masa (g)			ø (mm)			Wysokość brzegu (mm)			Numer inwentarza
			Min.	Śr.	Maks.	Min.	Śr.	Maks.	Min.	Śr.	Maks.	
18.	~ 682 i 684	1	-	0,323	-	-	9,5	-	-	1,4	-	2194

Awers: krzyż perełkowy młodszy złożony z dziewięciu (?) dużych pereł.

Rewers: w obwódce krzyż kawalerski z ramionami, niestykającymi się z sobą ze znakami ♡•♡• między ramionami.

Odmiana SoV-19

L.P.	Odmiana wg CNP	Liczba egz.	Masa (g)			ø (mm)			Wysokość brzegu (mm)			Numer inwentarza
			Min.	Śr.	Maks.	Min.	Śr.	Maks.	Min.	Śr.	Maks.	
19.	~ 682 i 684	1	-	0,353	-	-	9,6	-	-	1,4	-	2165

Awers: krzyż perełkowy młodszy złożony z dziewięciu (?) pereł.

Rewers: w obwódce krzyż kawalerski z ramionami ze znakami ●● (?).

Odmiana SoV-20

L.P.	Odmiana wg CNP	Liczba egz.	Masa (g)			ø (mm)			Wysokość brzegu (mm)			Numer inwentarza
			Min.	Śr.	Maks.	Min.	Śr.	Maks.	Min.	Śr.	Maks.	
20.	~ 682 i 684	11	0,283	0,338	0,394	9,0	9,3	9,6	1,3	1,4	1,6	99, 861, 995, 2193, 2195, 2198, 2598, 5288, 5302, 5351, 5911

Awers: krzyż perełkowy młodszy złożony z dziewięciu (?) pereł, zbliżony do przedstawienia odmiany SoV-19.

Rewers: w obwódce krzyż kawalerski z ramionami ze znakami $\nabla \bullet \nabla \bullet$ z punktem w środku (?), w otoku pseudolegenda: $\bullet \bullet [?]$

Odmiana SoV-21

L.P.	Odmiana wg CNP	Liczba egz.	Masa (g)			ø (mm)			Wysokość brzegu (mm)			Numer inwentarza
			Min.	Śr.	Maks.	Min.	Śr.	Maks.	Min.	Śr.	Maks.	
21.	684	1	-	0,326	-	-	0,9	-	-	1,4	-	2192

Awers: krzyż perełkowy młodszy złożony z ośmiu (?) dużych pereł.

Rewers: krzyż kawalerski z ramionami ze znakami $\nabla \bullet \nabla \bullet$ między ramionami, w otoku bez znaków (?).

TYP VA**OBOLE Z KRZYŻEM PERŁKOWYM Z DWOMA RAMIONAMI W KSZTAŁCIE WYDŁUŻONYCH TRÓJKĄTÓW****Odmiana SoVA-1**

L.P.	Odmiana wg CNP	Liczba egz.	Masa (g)			ø (mm)			Wysokość brzegu (mm)			Numer inwentarza
			Min.	Śr.	Maks.	Min.	Śr.	Maks.	Min.	Śr.	Maks.	
1.	brak	1	-	0,37	-	-	10,2	-	-	1,0	-	5521

Awers: w obwódce krzyż perłkowy młodszy, złożony z 12 pereł, dwie z belek w kształcie trójkąta, podobnie jak przekrzyżowanie pastorału na denarach typu VII, w otoku pseudolegenda: ▲[?]

Rewers: w obwódce krzyż kawalerski o szerokich ramionach ze znakami ♡●♡● między ramionami, w otoku pseudolegenda: —[?]

Odmiana SoVA-2

L.P.	Odmiana wg CNP	Liczba egz.	Masa (g)			ø (mm)			Wysokość brzegu (mm)			Numer inwentarza
			Min.	Śr.	Maks.	Min.	Śr.	Maks.	Min.	Śr.	Maks.	
2.	brak	1	-	0,401	-	-	9,9	-	-	1,5	-	3506

Awers: w obwódce krzyż perłkowy młodszy (?) złożony z niepełnej liczby pereł, dwie z jego belek w kształcie lekko wydłużonych trójkątów, w otoku znaki: ▲▲[?]

Rewers: w obwódce krzyż kawalerski o węższych ramionach niż w odmianie poprzedniej i znakami ♡●♡● między ramionami, w otoku pseudolegenda: ▲[?]

TYP VI**Odmiana SoVI-1**

L.P.	Odmiana wg CNP	Liczba egz.	Masa (g)			ø (mm)			Wysokość brzegu (mm)			Numer inwentarza
			Min.	Śr.	Maks.	Min.	Śr.	Maks.	Min.	Śr.	Maks.	
1.	~ 876	1	-	0,376	-	-	9,7	-	-	1,6	-	5062

Awers: w obwódce krzyż prosty, z belkami lekko rozszerzającymi się ku końcom, ze znakami , w otoku pseudolegenda: [?]

Rewers: w obwódce krzyż kawalerski ze znakami: lub bez znaków (?), w otoku pseudolegenda: [?]

TYP VII**Odmiana SoVII-1**

L.P.	Odmiana wg CNP	Liczba egz.	Masa (g)			ø (mm)			Wysokość brzegu (mm)			Numer inwentarza
			Min.	Śr.	Maks.	Min.	Śr.	Maks.	Min.	Śr.	Maks.	
1.	brak		-	0,357	-	-	10,1	-	-	1,4	-	2814

Awers: w obwódce pastorał w lewo z krzywaśnią zakończoną kropką.

Rewers: w obwódce krzyż kawalerski ze znakami z kropką w środku, w otoku pseudolegenda: [?]

TYP VIII A

Odmiana SoVIII-1

L.P.	Odmiana wg CNP	Liczba egz.	Masa (g)			ø (mm)			Wysokość brzegu (mm)			Numer inwentarza
			Min.	Śr.	Maks.	Min.	Śr.	Maks.	Min.	Śr.	Maks.	
1	1029	2	0,332	0,355	0,378	9,5	9,85	10,1	1,3	1,35	1,5	8178, 12536

Awers: w obwódce znaki

Rewers: w obwódce krzyż kawalerski ze znakami między ramionami.

* * *

W skarbie słuszkowskim zdecydowanie przeważają obole z przedstawieniem krzyża perełkowego: 50 z 54 zabytków. Najstarszy z okazów SoV-1 na awersie przedstawia starszą formę krzyża perełkowego z punktami ułożonymi po linii czworoboku. Na rewersie między ramionami krzyża kawalerskiego znalazły się znaki , charakterystyczne dla denarów krzyżowych odmian CNP 597–606. Monety te można datować zapewne na okres przed połową XI stulecia. Średnia waga 44 całych denarów ze skarbu słuszkowskiego wynosiła 1,081 g, a średnica 15,5 mm. Obol odmiany SoV-1 (CNP 674) ważył 0,412 g i miał średnicę 12,0 mm. Pierwsza wielkość jest ponad dwukrotnie niższa od przeciętnej wagi denara krzyżowego, ale i mniejsza o ponad trzy milimetry średnica obola zasadniczo odróżnia oba nominały.

Drugi, pod względem chronologii w zespole słuszkowskim, jest nienotowany w CNP obol SoV-2 o wadze 0,418 g i średnicy 11,5 mm. Ma on swój denarowy odpowiednik wśród krzyżówek z tzw. grupy przejściowej, na których został przedstawiony krzyż perełkowy, gdzie część znaków ułożona jest po linii czworoboku, a część po okręgu. Zbliżone do nich okazy frakcji denarowych zostały przyporządkowane odmianom CNP 607–611. Jest ich w skarbie ze Słuszkowa 14 sztuk, o przeciętnej wadze 1,020 g i średnicy 14,7 mm. W przypadku tej odmiany obola widzimy znów ponad dwukrotnie większą wagę denarów i dużo większą średnicę. Półdenar odmiany SoV-2 datować można na połowę XI w.

Kolejnych pięć odmian oboli krzyżowych SoV-3 — SoV-7, zbliżonych do CNP 677, ma jeszcze na tyle szeroki otok, że znaki legendy są widoczne. Na awersie przedstawiony został krzyż perełkowy młodszy, najczęściej z 12 perłami, a na rewersie krzyż kawalerski ze znakami $\nabla \bullet \nabla \bullet$. Przeciętne wagi odmian tych oboli mieszczą się w zakresie od 0,3 do 0,45 g, średnice od 10,5 do 11,2 mm. Były one wybijane w 3. ćwierci XI w. Pod względem przedstawień odpowiadają one najbardziej bardzo licznie występującym w skarbach polskich krzyżówkom typu V CNP 612–618. W Słuszkowie znalazło się 311 takich okazów, o średniej wadze 0,937 g i średnicy 14,1 mm. Ich masa jest znowu ponad dwa razy większa od średnich wag wyliczonych dla opisywanych pięciu odmian oboli, a i różnice w średnicach między obolami i denarami są znaczne.

Następną grupę odmian oboli SoV-8 — SoV-16, odpowiadającą odmianie CNP 678, stanowią okazy nieprzekraczające 10,6 mm średnicy, z dość wąskimi otokami, przez co czytelna jest zazwyczaj tylko część znaków. Na awersie wyobrażony jest krzyż perełkowy młodszy, a na rewersie krzyż kawalerski ze znakami $\nabla \bullet \nabla \bullet$. Średnie wagi oboli z tych dziewięciu odmian mieszczą się w zakresie od 0,299 do 0,437 g. Zabytki mają swoje denarowe odpowiedniki w krzyżówkach CNP 620 (w Słuszkowie 46 sztuk, średnia waga 0,833 g, średnica 13,2 mm) i CNP 628 (w Słuszkowie 28 sztuk, średnia waga 0,865 g, średnica 13,7 mm). Zarówno denary jak i obole datować można na przełom 3. i 4. ćwierci XI w.

Najmłodszą grupą odmian oboli krzyżowych ze Słuszkowa są monety zaklasyfikowane do odmian SoV-17 — SoV-21, odpowiadające odmianom CNP 682 i CNP 684. Pod względem przedstawień, charakteryzuje je mniejsza niż 12 liczba pereł wokół krzyża na awersie. Najczęściej spotyka się okazy o dziewięciu perełkach, rzadziej ośmiu. Pole z wyobrażeniem krzyża perełkowego zajmuje często powierzchnię całego krążka, stąd brak znaków legendy. Ich średnie wagi zawierają się w wąskim przedziale od 0,322 do 0,361 g, a średnice od 8,9 do 10,1 mm. Do tych numizmatów najtrudniej w ramach typu V znaleźć można odpowiedniki denarowe. Ze względu na przedstawienia na awersie można tu zaproponować denary odmiany CNP 624, które na awersie zaopatrzone są w mniejszą liczbę pereł (w Słuszkowie 98 sztuk, przeciętna waga 0,842 g, średnica 12,5 mm). Monety te datować można na ostatnią ćwierć XI w.

Do oboli krzyżowych z przedstawieniem krzyża perełkowego zaliczyć należy dwa egzemplarze zakwalifikowane do odmiany SoVA-1 (masa 0,37 g, średnica 10,2 mm i wysokość rantu 1,0 mm) i odmiany SoVA-2 (masa 0,401 g, średnica 9,9 mm i wysokość brzegu 1,5 mm). Okazy te mają nieliczne odpowiedniki wśród denarów krzyżowych, które na awersie podobnie wyobrażają krzyż perełkowy, ale dwa z jego ramion przedstawione są jak wydłużone trójkąty, podobnie jak przekrzyżowanie pastorału na młodszych odmianach krzyżówek typu VII³². Denary te datować można zapewne od 3. ćwierci XI w. po ostatnią dekadę wieku. Do młodszych odmian typu VA, nienotowanych w CNP, należy denar ze Słuszkowa

³² Kędzierski 2016, s. 40.

o wadze 0,932 g, średnicy 12,3 mm i wysokości rantu 2,1 mm (Ryc. 4). Oba obole typu VA datować można najpewniej na przełom 3. i 4. ćwierci XI w.

Ryc. 4. Denar typu VA ze skarbu ze Słuszkowa

Obole krzyżowe typu VI, z przedstawieniem krzyża prostego, w zespole ze Słuszkowa reprezentuje jeden egzemplarz odmiany SoVI-1 (~ CNP 876), o wadze 0,376 g, średnicy 9,7 mm i wysokości brzegu 1,6 mm. Ten półdenar na awersie ma znaki ●●●● między ramionami krzyża prostego. Przedstawiony na rewersie krzyż kawalerski nie ma znaków między ramionami. Te elementy znane są z późnych odmian denarów krzyżowych typu VI z Saksonii, w odróżnieniu od polskich krzyżówek, które najczęściej na awersie noszą cztery pełne kule między ramionami krzyża prostego, a na rewersie krzyż kawalerski z łukiem lub znakiem zbliżonym do litery V. Dlatego wydaje się, że obole typu VI wybijane były na terenie Niemiec, być może w Naumburgu³³. Najbardziej podobne do słuszkowskiego obola typu VI są denary krzyżowe CNP 843 (w Słuszkowie 90 sztuk o przeciętnej: wadze 0,921 g i średnicy 13,5 mm), datowane na dwie ostatnie dekady XI stulecia, zapewne jak opisywany półdenar.

W składzie skarbu ze Słuszkowa znalazł się tylko jeden obol typu VII (waga 0,357 g, średnica 10,1 mm, wysokość rantu 1,4 mm). Moneta przedstawia prze-krzyżowany, krótki pastorał w lewo, z wąską krzywaśnią zakończoną dużym punktem. Na rewersie został wyobrażony krzyż kawalerski ze znakami ♡●♡● i dużym punktem w środku. Obol jest najbardziej zbliżony do denarów krzyżowych CNP 986/990–991. Takie egzemplarze znalazły się w depozycie słuszkowskim: 228 egzemplarzy o średniej wadze 0,864 g i średnicy 11,5 mm. Ich waga i średnica znacznie przewyższa cechy metryczne obola. Można go zapewne datować na ostatnią ćwierć XI w. Ze względu na unikatowy charakter zabytku trudno wyrokować, gdzie powstał. Pod koniec XI stulecia krzyżówki z przedstawieniem pastorału produkowane były zarówno w Polsce³⁴ jak i w Saksonii. Za zachodnim pochodzeniem obola przemawia jednak tradycja mennictwa niemieckiego, w którego ramach produkowano liczne półdenary w 2. połowie X i początkach XI stulecia.

³³ Kilger 2000, s. 216.

³⁴ Nakielski 2013, s. 58.

Ostatnią grupą oboli typu VIII są dwa egzemplarze odmiany SoVIII-A-1, CNP 1029 (przeciętna waga 0,355g, średnica 9,85 mm, wysokość brzegu 1,35 mm). Wcześniejsze typy oboli ze Słuszkowa miały swe mniej lub bardziej podobne odpowiedniki denarowe, natomiast odmiana SoVIII-A-1 znana jest tylko z nominałów półdenarowych. Oprócz kilku odkryć z Saksonii i Połabii³⁵, monety takie znane są tylko z czterech okazów z terenu Polski. Ich obecność w skarbie ze Słuszkowa i depozycie Śląsk I wskazuje, że mogły być emitowane między 1080 a 1105 rokiem, w okresie kiedy oba zespoły zostały zdeponowane. Brak tego typu numizmatów w północnej Wielkopolsce, a obecność w zespołach z południowo-wschodniej Wielkopolski i Śląska³⁶ wskazuje, że mogły być wybijane, jak sugerował C. Kilger, na południe od Magdeburga, w mennicy w Halle-Giebichenstein.

Obole krzyżowe dostały się do Polski wraz z licznymi denarami krzyżowymi. Pod koniec XI wieku były nominałami niepraktycznymi, ze względu na znaczne obniżenie zawartości srebra w denarach. Pozwalało to zapewne przeprowadzać za ich pomocą drobne transakcje handlowe. Być może opłacalność ich produkcji opierała się na znacznym obniżeniu zawartości srebra, większym niż denarów krzyżowych. Może to potwierdzać analiza metaloznawcza obola ze Słuszkowa nr 2192³⁷. Zabytek wykonany był aż w 73% z miedzi, a tylko z 24% srebra. Poddane analizie młodsze odmiany denarów krzyżowych typu V wykazały większą zawartość kruszcu. Krzyżówka CNP 624 (nr inw. 12454) miała 49,55% Ag i 41,65% Cu, natomiast dwa egzemplarze zbliżone do CNP 624/633 (nr inw. 12305 i 12345) odpowiednio 38,21 i 31,35% srebra oraz 59,43 i 65,28% miedzi. Obniżanie zawartości kruszcu w monetach było zawsze zabiegiem bardzo opłacalnym dla emitenta. Jednak niewielka liczba wybitych półdenarów, nawet przy bardzo obniżonych standardach jakościowych, nie zapewniała dużych zysków.

Wydaje się, że obole krzyżowe pochodzą z Saksonii. Były zapewne emitowane w warsztatach biskupów w archidiecezji magdeburskiej, o czym świadczą wyobrażenia na monetach, szczególnie typu VII i VIII, na których przedstawiony został między innymi pastorał — symbol władzy biskupiej. Saskie pochodzenie półdenarów krzyżowych potwierdzić może rozrzut znalezisk. Większość z nich pochodzi z Wielkopolski (73 sztuki), co ma zapewne związek z usytuowaniem tej dzielnicy Polski najbliższej miejsc, gdzie były produkowane. Były tu odkrywane przede wszystkim obole z krzyżem perełkowym (66 sztuk). Inne regiony są uboższe w tego typu monety. Poza Wielkopolską, najwięcej półdenarów odkryto na Pomorzu (28 sztuk). Większość pomorskich znalezisk reprezentują obole z przedstawieniem nieprzekrzyżowanego pastorału CNP 961–962 (19 sztuk), nienotowanych w innych częściach Polski. Czyżby najstarsze krzyżówki z przedstawieniem nieprzekrzyżowanego pastorału nie były wybijane w Halle-Giebichenstein, Merseburgu

³⁵ Kilger 2000, s. 221–222.

³⁶ Poza skarbem Śląsk I, pojedyncze znalezisko obola CNP 1035 pochodzi z Opola.

³⁷ Badania prowadzone były metodą EDS na spektrometrze EDX PV 9800 w Centralnym Laboratorium IAE PAN w Warszawie.

i Wallhausen? Może miejsce ich produkcji należałoby upatrywać w północnej części archidiecezji magdeburskiej, skąd łatwiej docierałyby na Pomorze³⁸? Z terenu Połabia tego typu monety odkryto w skarbie z Alt Töplitz koło Poczdamu, więc również w miejscu położonym na północ od wspomnianych ośrodków. Po 10 sztuk oboli młodszych typów, głównie z przedstawieniem krzyża perełkowego, odkryto na Mazowszu i w Polsce środkowej oraz w Małopolsce. Zabytki z wyobrażeniem krzyża prostego wystąpiły na terenie Polski zdecydowanie w mniejszej liczbie niż typu V. Najwięcej zanotowano na Pomorzu (pięć sztuk), w Wielkopolsce (cztery sztuki), w Polsce środkowej i na Mazowszu (dwie sztuki), w Małopolsce i na Kujawach po jednym. Znaleźiska połabskie są również nieliczne — notowane są tylko cztery egzemplarze z zespołu z miejscowości Stempel. Dziwi szczególnie niewielka liczba odkrytych oboli na Śląsku — trzy lub cztery egzemplarze, z których dwie sztuki typu VIIIA pochodzą najpewniej z mennicy w Halle-Giebichenstein. Położenie tej dzielnicy w zachodniej części Polski wskazywałoby na większą liczbę znalezisk oboli typu V, które łączy się z mennicą miśnieńską. Czyżby krzyżówki z wyobrażeniem krzyża perełkowego były wybijane w saskim warsztacie położonym bardziej na północ, może w Magdeburgu? Stamtąd dostawały się zapewne do Wielkopolski, a dalej na wschód na tereny Polski środkowej, Mazowsza i Małopolski.

BIBLIOGRAFIA

Butent-Stefaniak B., Ilisch P., Malarczyk D., Nowakiewicz T., we współpracy z Nakielskim W.

2013 *Frühmittelalterliche Münzfunde aus Schlesien*, red. Bogucki M., Ilisch P., Suchodolski S., t. IV, Warszawa 2013.

Chabrzyk P.

2016 *Wallhausen. Jeszcze o denarze z legendą + UVALHVZE*, Acta Archaeologica Lodziensa, t. 62, 2016, s. 79–92.

Dannenberg H.

1876 *Die deutschen Münzen der sächsischen und fränkischen Kaiserzeit*, t. I, Berlin 1876.

Gorlińska D., Suchodolski S., Bogucki M., Ilisch P., Malarczyk D., Nowakiewicz T., we współpracy z Chabrzykiem P., Mitkowską-Szubert K., Pinińskim J., Romanowskim A., Śnieżko G., Widawskim M. i Zawadzkiem M.

2015 *Frühmittelalterliche Münzfunde aus Masowien, Podlachien und Mittelpolen*, red. Bogucki M., Ilisch P., Suchodolski S., t. III, Warszawa 2015.

³⁸ Piotr Chabrzyk w artykule dotyczącym denarów krzyżowych typu VII z nieprzekrzyżowanym pastorałem i legendą UVALHVZE upatruje Magdeburg jako jedno z miejsc, gdzie prawdopodobnie produkowano tę odmianę krzyżówek — Chabrzyk 2016, s. 89.

Gumowski M.

1939 *Corpus Nummorum Poloniae*, Kraków 1939.

Horoszko G., Piniński J., Ilisch P., Malarczyk D., Nowakiewicz T., we współpracy z Boguckim M., Kowalówką A., Kuleszą M.

2016 *Frühmittelalterliche Münzfunde aus Pommern*, red. Bogucki M., Ilisch P., Suchodolski S., t. II, Warszawa 2016.

Kędzierski A.

1996 *Obole krzyżowe ze skarbu w Słuszkowie*, Przegląd Numizmatyczny, nr 4/1996, s. 49–50.

1998 *Polskie denary krzyżowe*, WN XLII, 1998, z. 1–2, s. 21–48.

2011 *Wczesnośredniowieczny skarb monet z miejscowości Słuszków koło Kalisza. Pochodzenie, typologia i chronologia młodszych typów denarów krzyżowych*, rozprawa doktorska napisana pod kierunkiem prof. dr hab. Stanisława Suchodolskiego, Kalisz 2011.

2016 *Jak dzielić denary krzyżowe*, Warszawski Pamiętnik Numizmatyczny, t. 5, 2016, s. 35–44.

Kiersnowski R.

1964a *Wstęp do numizmatyki polskiej wieków średnich*, Warszawa 1964.

1964b *Wczesnośredniowieczne skarby srebrne z Polabia*, Wrocław–Warszawa–Kraków 1964.

Kilger C.

2000 *Pfennigmärkte und Währungslandschaften. Monetarisierungen im sächsisch-slawischen Grenzland ca. 965–1120*, [w:] *Commentationes de nummis saeculorum IX–XI in Suecia repertis*, Nova Series 15, K. Jonsson (Hrsg.), Stockholm 2000.

Nakielski W.

2013 *Mennictwo polskie z końca XI i początku XII wieku. Stan badań, problemy i propozycje*, Warszawski Pamiętnik Numizmatyczny, t. 2, 2013, s. 41–76.

Reyman-Walczak B., Ilisch P., Malarczyk D., Nowakiewicz T., we współpracy z Woźniakiem M.

2013 *Frühmittelalterliche Münzfunde aus Kleinpolen*, red. Bogucki M., Ilisch P., Suchodolski S., t. IV, Warszawa 2013.

Suchodolski S.

2018 *Monety Bolesława Śmiałego w świetle skarbu znalezionej w Wiślicy*, [w:] *Pieniądz i banki w Wielkopolsce*, red. Garbaczewski W., Macyra R., Poznań 2018, s. 51–80.

Szczurek T., Paszkiewicz B., Tabaka A., Bogucki M., Ilisch P., Malarczyk D., we współpracy z Kaźmierczakiem P., Kędzierskim A., Nowakiewiczem T. i Sikorą M.

2017 *Frühmittelalterliche Münzfunde aus Grosspolen*, red. Bogucki M., Ilisch P., Suchodolski S., t. I, Warszawa 2017.

CROSS OBOLS OF EARLIER TYPES FROM THE HOARD FROM SŁUSZKÓW NEAR KALISZ

(Summary)

In the early Middle Ages, the smallest denomination of coins used across Latin Europe was the obol. The most frequent finds of the coin, dated to the second half of the 10th century and the beginning of the 11th century come mainly from Germany, Bohemia and Hungary. The high silver content of the pennies at the time necessitated the production of smaller denominations, used for concluding small trade transactions, particularly in the countries where the coins' origin. In the Polish lands small transactions involved predominantly fragments of coins, which constituted the dominant part of the hoard material from the times of Mieszko I and Boleslaus I the Brave. The debasement of pennies throughout the 11th century resulted in both obols and coin fragments disappearing from hoards. Almost of all of the late cross pennies CNP 813 and 867–869 from the Słuszków hoard, dated to the end of the 11th century and the beginning of the 12th century were not divided. The coins produced for the longest period of time (until the beginning of the 12th century) discovered in the Polish lands were cross obols. The largest collection of the coins comes from the hoard discovered in Słuszków near Kalisz and dated to after 1105. The assemblage contains 13061 coins, mainly early variants of cross pennies from the end of the 11th and the beginning of the 12th century.

Due to the lack of some types of cross obols in the most complete classification of the cross coins in Marian Gumowski's *Corpus Nummorum Poloniae*, the typology based on the obols from the Słuszków hoard is presented.

The earliest variant, **SoV-1**, similar to CNP 674, has on its obverse the older version of the beaded cross (beads along the quadrangle). In all certainty, it is dated to before the half of the 11th century. Chronologically, the second type of obol in the Słuszków assemblage is the **SoV-2** variant, not recorded in CNP. The artefact relates to a group of cross pennies from the so-called transitional group with a beaded cross, where some signs were arranged along the quadrangle and some along a circle. It may be dated to the half of the 11th century. The next five variants of cross obols, **SoV-3** — **SoV-7**, are similar to CNP 677, their margins are wide enough for the legend to be legible. The obverse features the younger beaded cross, most often with 12 beads. The coins were minted in the third quarter of the 11th century. The next group of obols comprises variants **SoV-8** — **SoV-16**, characterised by relatively narrow margins, which translates into only partial legibility of the characters. On the obverse there is the younger beaded cross. The obols may be dated back to the turn of the 4th quarter of the 11th century. The youngest group of cross obols from Słuszków are coins classified as variants **SoV-17** — **SoV-21**. On the obverse they have a beaded cross with eight or nine beads. They may be dated to the last quarter of the 11th century. There are two more obols that may be identified as cross obols with beaded crosses, classified as variants **SoVA-1** and **SoVA-2**. The specimens feature a beaded cross whose two arms are represented as prolonged triangles, similarly to the crossing of the crosier on the younger variants of type VII cross obols. In all probability, the coins may be dated to the turn of the 4th quarter of the 11th century. In the Słuszków hoard, the type VI cross obols with the simple cross are represented by one specimen of the **SoVI-1** variant (CNP 876), dated probably to the last two decades of the 11th century.

The Słuszków hoard contains only one type VII obol — **SoVII-1**. The coin shows a short, crossed crosier, to the left, with a narrow crook, ending with a large dot. The coin may be dated to the last quarter of the 11th century. The last and probably the youngest group of obols comprises type VIII specimens of the **SoVIII-1** type (CNP 1029). Obols of this type are known mostly from the Polabian region and can be dated to the end of the 11th and the beginning of the 12th century. In all certainty, all the cross obols from the Słuszków hoard were struck in Saxony, in mints of Magdeburg, Halle-Giebichenstein, Merseburg, Naumburg and perhaps Meissen, a fact confirmed by the artefacts discovered in Polabia. The large number of the coins known from Greater Poland — the region of Poland lying closest to Magdeburg, testifies to the Saxon origin of the cross obols from the end of the 11th and the beginning of the 12th century.

Adres autora / The author's address:

Adam Kędzierski

Kaliskie Stanowisko Archeologiczne IAiE PAN

ul. Młynarska 33

62-800 Kalisz

akedzierski1@wp.pl

ORCID: 0000-0002-8762-2608